

A könyv utolsó lapjain Gobetti a megszállás végnapjaira tér ki, amihez a fordulat tele, közelebről az 1943 februárjában befejeződött sztálingrádi csata kimenetele is nagyban hozzájárult. A német–olasz haderő szorult helyzetében rögtön megmutatkozott az olasz–csetnik szövetség képtelensége, Mihailović hamarosan az angolokkal kereste a kapcsolatot (136.). Itt válik érthetővé, hogy Gobetti a csetnikek és az olaszok közeledéséről szóló fejezetnek miért adta az „*Olasz–csetnik haláltánc*” címet (112.). Az olaszokban azonnal tudatosul, hogy a helyzet megváltozott, tenni azonban nem tudnak ellene. A Jugoszlávia külső ellenségei elleni összefogást választó délszláv népeknek sikerült felvenniük a kapcsolatot az amerikaiakkal, az angolokkal és a szovjetekkel egyaránt (141–142.), így a polgárháború helyét átvette a világháború, mely a partizánok — és az őket támogató szövetséges nagyhatalmak — győzelmével végződött (145.). Így foszlottak szerte Mussolini álmai, melyeket Olaszország balkáni hegemoniájáról szőtt.

Gobetti művét Olaszország kapitulációjának napjával, 1943. szeptember 8-ával zárja. Úgy vélem, hogy a könyv nagyon érzékletesen, lélektani elemeket és tudományosan igazolható tényeket egyaránt felsorakoztatva ábrázolja az usztasák olasz támogatásának kimenetelét. Végkövetkeztetése — melyet csak sejtetni enged — az, hogy a békeidőben fennálló etnikai viszályok külső ellenség esetén elfelejtődnek, s helyüket az ország védelmére való összefogás szándéka váltja fel. Olvasmányos stílusának köszönhetően a munka nemcsak a szakmabeliek, hanem a széles olvasóközönség figyelmét is felkeltheti. A könyv egyetlen hiányossága, hogy az ok-okozati összefüggések feltárásával, bemutatásával a szerző időnként adós maradt. Azonban a könyv nagyszámú erénye, mint például az alapos kutatómunkára való építés, az érthető stílus és a lélektani elemzések, mindenképp elismerésre méltóvá teszik a monográfiát.

Hamerli Petra

„BEWEGTES MITTELEUROPA”

Beiträge zur internationalen Doktorandenkonferenz des Doktoratskollegs der Fakultät für Mitteleuropäische Studien an der Andrassy Universität Budapest

(Hgg.) Andra-Octavia Drăghiciu – Fabienne Gouverneur – Sebastian Sparwasser
Mitteleuropäische Studien VIII. Herausgegeben von Dieter A. Binder, Georg Kastner und Arnold Suppan

Gabriele Schäfer Verlag, Herne, 2014. 269 o.

„MOZGALMAS KÖZÉP-EURÓPA”

A Budapesti Andrassy Egyetem Közép-európai Tanulmányok Tanszéke Doktori Kollégiuma által szervezett nemzetközi doktoranduszkonferencia előadásai

Az Andrassy Egyetemen (a továbbiakban: AE) zajló kutatás és oktatás középpontjában a közép- és kelet-európai országok, illetve a Duna-régió történeti és európai integrációs folyamatai állnak. Az Osztrák Tudomány- és Kutatásügyi Szövetségi Minisztérium kezdeményezésére 2010-ban jött létre az intézmény Közép-európai Tanulmányok Tanszékén az a — jelenleg négy évfolyam tíz hallgatójából álló — doktorátusi kollégium, amely 2012. november 15–16-án immár a második nemzetközi tanácskozását rendezte meg ifjú német, osztrák, román és magyar társadalomtudósok részvételével. A kötet tizenegy, a közép-európai kérdés különböző kulturális és történettudományi aspektusaival foglalkozó előadás szerkesztett változatát közli.

A „*Mozgalmás Közép-Európa*” mottó jegyében szervezett konferencia első paneljében elhangzott négy referátum középpontjában az *emigráció* és a *remigráció* témaköre állt. Ezek közül *Sebastian Sparwasser* (AE/Freiburgi Egyetem) és *Erdős Kristóf* (ELTE) eddig kevésbé kutatott történeti problémákat bemutató tanulmánya került be a válogatásba. Sparwasser a második világháború után Magyarországról kitelepített németajkúak közül annak a becslések szerint mintegy nyolc-tízezer embernek (az összes kitelepített három-öt százalékának) a sorsát rajzolja meg, akik a jogfosztás és a vagyonuk kisajátítása ellenére a honvágytól hajtva hazatértek. A szerző tizennégy interjút készített olyanokkal, akik gyerekként vagy fiatal felnőttként átéltek a kitelepítés és a Németország megszállási zónáiban tapasztalt kirekesztettség gyötrelmeit (beilleszkedésüket csak a szavak szintjén segítette elő, hogy „*áttelepülőknek*”, majd „*egykori áttelepülőknek*” nevezték őket). Ezért vállalták, hogy vonattal és gyalog — egyik zónából a másikba, és határokon

átszökve, magukat sorstársaik elbeszélésére, térképekre és fizetett csempészekre bízva — visszaterjenek őseik földjére és itthon megpróbáljanak újra otthonra lelni.

Erdős a Vöröskereszt ausztriai kirendeltségeinek 1945 és 1947 közötti, a második világháború végén kezdődött nagy nyugati irányú népvándorlás idején végzett tevékenységét mutatja be. A szervezet munkájának, orvosi és karitatív segítségnyújtásának sikerét jelzi, hogy a mintegy félmillió ausztriai magyar menekült kilencven százaléka tért haza egy-két éven belül. A kutató arra is felhívja a figyelmet, hogy a háború után a hatmillió Ausztriában minden tíz polgárra jutott három külföldi — a brit és amerikai gyakorlatban „*displaced persons*”-ként számon tartott menekültek, a hazájukból elűldözöttek, áttelepülők —, és ezek mintegy harmada Magyarországról érkezett. A *Máday Béla* által irányított kirendeltség 1947. júniusi megszűnését „*a Kelet bizalmatlansága és a Nyugat közömbössége*” okozta.

A második panel — *Életrajz és történelem* címmel — négy előadója közül három referátumát olvashatjuk a kötetben, pontosabban *Fabienne Gouverneur* (AE) ténylegesen el is hangzott hozzászólása mellett *Martin Munke* (Chemnitzi Műszaki Egyetem) és *Maria Bianca Fanta* (AE) készülő disszertációjuk más-más részterületének eredményeit osztotta meg a publikummal szóban és írásban. Gouverneur az egykori arkansasi demokrata szenátor, az ismert posztgraduális oktatási és kutatói ösztöndíj- és csereprogram atyja, *James William Fulbright* és a magyar származású újságíró, *Mike William Fodor* negyedszázadon át tartott levelezésének mintegy háromszáz dokumentumát elemzi. Fulbright és Fodor kapcsolatának lényege az *Information for Influence* volt, azaz a hidegháború fővárosaiban tevékenykedő zszurnaliszta a szovjet külpolitikával és propagandával, illetve az európai integrációs törekvésekkel, azon belül a német-német viszony alakulásával kapcsolatos nézeteit és értesüléseit osztotta meg a szenátorral, aki cserében a maga eszközeivel segítette Fodor „*harcos antikommunista misszióját*”. Az információkat az 1959 és 1974 között a Szenátus külügyi bizottságának elnökeként is dolgozó Fulbright felsőbb helyekre, többek között a CIA-hoz is eljuttatta, a távoli pártfogója támogatását élvező Fodor pedig számos memorandummal járult hozzá ehhez a *win-win* kapcsolathoz.

Munke egy eddig kevésbé ismert náci hivatalnok, a megszállt keleti területekért felelős birodalmi minisztérium igazgatója, *Georg Leibbrandt* (1899–1982) tevékenységéről, a náci népiért politikában játszott szerepéről beszélt, majd a kötetben egy ezzel összefüggő témával jelentkezett, a náci Európa-gondolat ismertetőjegyeit és apologétái, Hitler, Rosenberg, Ribbentrop és Himmler, illetve az SS „szakértői” stábjának ezzel kapcsolatos elképzeléseit mutatta be. Németes alaposágát jelzi, hogy a hivatkozások legalább ugyanannyi helyet foglalnak el a szövegben, mint maga a tanulmány. A germánság európai missziója jegyében születő Európa a „*tatár-nomád, zsidó-messianisztikus bolsevizmussal*” szemben határozta meg magát és az antikomintern paktum 1941. novemberi meghosszabbítását az első európai kongresszusként ünnepelte. Az 1938 tavaszától az NSDAP Külpolitikai Hivatala által kiadott, *Bolsevizmus* címet viselő, összesen kilenc, mintegy 50 oldalas propagandafüzet azt hangsúlyozta, hogy az északi germánság történeti hivatása a Keletről jövő veszéllyel szemben megvédeni és összefogni Európát. Persze ez az „európai eszme” valójában a nemzetiszocialista hegemoniát célzó politikát takarta.

Fanta tervezett disszertációjában Ausztria és az NDK, illetve a szovjet megszállási zóna kommunista párt-sajtójának és sajtómunkásainak helyzetét elemzi, a tanulmányok között ennek egyik elemét, az *(Österreichische) Volksstimme*, az osztrák kommunisták lapjának szavakban vívott hidegháborúját mutatja be a Második Köztársaság első, a KPÖ által is formált éveiben. Miután az 1945 márciusában kezdődött (a sajtótörténetben unikálisnak és felettébb merésznek számító) kísérlet, egy hárompárti, a szocialisták, a néppártiak és a kommunisták által közösen irányított lap, a *Das Neue Österreich* megbukott, a pártok — egymásnak együttműködést, tényszerű vitát és tisztességes versenyt ígérve — saját lapokat indítottak. A *Volksstimme* újságírói számára ebben a helyzetben azt a feladatot jelölte ki, hogy „*a távolból diktált, irányított és hirdetett uszító hazugságot*” leplezzék le az *Tanú* című filmből nálunk is jól ismert párthűség, éberség és szerényesség fegyvereivel.

A harmadik, a *Szocializmus Közép- és Kelet-Európában* címet viselő panel mindhárom előadását közreadják a szerkesztők. *Erika Regner* (AE) a kanonizált irodalom hatalompolitikai, illetve az emlékezetpolitikában játszott magyarországi szerepéről elmélkedik *Ottlik Géza* munkásságának, illetve a leginkább tiltott, olykor megtűrt, majd a nyolcvanas évek közepétől egyre inkább támogatott *Iskola a határon* című regényének sorsából kiindulva. Irodalmi művek, köztük népmesék politikailag motivált megkurtításának remek példáival igazolja a szerző a számos tabutéma jelenlétét a szocialista irodalmi kánonban. *Móricz Zsigmond* ezért csak *megettörtett* (de nem

trianoni csonka) hazáról értekezhetett, az oroszok még 1849-ben sem lehettek a „világ bakói” és a róka sem hívhatta tanújául az Istent.

Andra Drăghiciu (AE) a kommunista Romániában élt németajkú fiatalok *underground* kultúráját és a Nyugaton élő rokonok pénz- és egyéb küldeményei segítségével betöltött közvetítőszerepét elemezte, majd írásban a témáját az egész 1945 utáni időszakra kiterjesztette. Összesen tíz interjút készített és kérdőíveket töltetett ki erdélyi szászokkal, románokkal és magyarokkal, a bánáti svábok helyzetét pedig visszaemlékezések és szépirodalmi munkák alapján mutatta be. A nemzetiségeit fasiszta kollaborátornak bélyegző, majd asszimilálni akaró, végül pénzért is áruló, de a tanítási költségeiket velük megtérített román „szocialista nemzetállamból” több hullámban menekültek — főleg a fiatal — németajkúak, a belső emigrációba kényszerültek pedig lelkesen gyűjtötték a kólás dobozokat, és a *Bravo* ifjúsági magazin poszttereivel tapétázták ki szobáikat, miközben a *KISS* amerikai zenekar dalait, vagy az *EAV* osztrák popegyüttes *Fata Morgana* című nótáját énekelték. Részben ismerős emléképek és helyzetek a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben szocializálódott recenzensnek...

Müller Fruzsina (Lipcei Egyetem) a Kádár-korszak életszínvonal-, illetve gazdasági liberalizációs politikájának egyik szimbolikus elemét, a magyar farmerprogramot vette górcső alá a tanulmánykötet talán legalaposabb írásában. Az 1970–80-as évek könnyűipari és belkereskedelmi minisztériumi anyagai mellett a *Trapper* és a *Levi's* farmereket gyártó magyar vállalatok újságjai és egyéb sajtótermékek cikkei segítségével, továbbá korabeli vélemények felidézésével mutatja be azt az időszakot, amikor a magyarok a megszokott fociszakértői „képzettségüket” háttérbe szorítva farmerszakértőkké váltak. Nyugaton azt feltételezték, hogy a hazai gyártású nadrágokra vörös sheriffcsillag fog kerülni, de a hír kacsnak bizonyult. A budakalászi Lenfonó és Szövőipari Vállalat által egykor gyártott Trappert 2005-ben, az eredeti szabásminta alapján újra gyártani kezdték. A korszak másik nagy kedvence — amelyről a szerző előadásában is szólt — a Tisza cipő szintén reneszánszát éli manapság. Az újraindulás, illetve annak motivációja remek témául szolgálhat majd egy esetleges későbbi konferencián.

A negyedik, *Kollektív és kulturális emlékezet* címet viselő panel három előadásából csupán egy kapott helyett a kötetben. *Patrick Jajko* (AE) az utcaneveknek a nagy történelmi változások idején az új rezsimek ideológiai és politikai reprezentációjában játszott meghatározó szerepét vizsgálja, referátumában a Kossuth tér, írásban pedig az 1918/19-es Budapest és Bécs példáján. Hosszúra sikeredett elméleti bevezető után elsőként a „vörös Bécsnek” a politikai-ideológiai változásokat szimbolikusán támogató és a hétköznapok számára is egyértelművé tevő utcanévadási gyakorlatát mutatja be. Ez a „ritual of revolution” nagy hevülettel zajlott a szomszédban, 1919 novemberében hatvanhat új utcanévet fogadott el a városvezetés. Mindennek, ami valamennyire is emlékeztetett a Monarchia korszakára, el kellett tűnnie a városképből, még a dohányboltok sárga-fekete színeit is elefántcsont-fehérre kellett cserélni. Ahogy Ausztria esetében érdemes lett volna, akár csak egy kitekintés erejéig eljutni az 1934-es keresztényszociális alkotmányos puccsig, illetve 1938 tavaszának népszavazással is megerősített színjátékáig, és megvizsgálni ezen történelmi események idején az utcanévek sorsát, úgy Budapest esetében is szívesen olvastunk volna a Kossuth téren kívül egyéb példákat is. *Vörös Boldizsár* kiváló, a „szimbolikus térfoglalással” kapcsolatos, részben németül és angolul is elérhető publikációit melegen ajánljuk a szerzőnek. Kevésbé érthető, hogy az utcanév-változások vizsgálata során miért volt fontos — bár csak egy lábjegyzetben — egy politikai szereplő, Kun Béla családnév-változásának tényét is feltüntetni...

Az utolsó panel a *társadalomtörténet* témakörében két tanulmánnyal képviselteti magát a kötetben (egy elhangzott hozzászólás ismét kimaradt), *Daniela Javorics* (AE) a tanácsköztársaság nyugat-magyarországi, tiltakozásokkal, felkelésekkel és terrorral kísért berendezkedését, a központi akarat és a helyi hatalom nem mindig súrlódásmentes viszonyát mutatja be. A minden bizonnyal alaposabb levéltári kutatómunkán nyugvó, a Bécsi Egyetemen megvédett és monográfia formájában megjelentetett témájának az előadásban csak egy szűkebb keresztmetszetét adja, áttekintő jelleggel, a fő kérdéseket csupán felvillantva. Talán logikusabb lett volna előbb tisztázni a (német-)nyugat-magyarországi térség sajátosságait és utána a törvények és rendeletek helyi recepcióját bemutatni, illetve utóbbit nem csupán a helyi sajtó tudósításait alapul véve elemezni. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának XVI. fondőcsoportja és egyéb magyar szakirodalmi munkák is rejthetnek még releváns adatokat.

Andrei Pogăciuş (Kolozsvári Egyetem) a görög fanarióták negatívan értékelt korszakában, az 1715–18-as osztrák-török háborúban részt vevő jelentős és sokszínű „román” csapatotterek sikeres hadviselését méltatja, akár osztrák (a havasalföldiek), akár török (a moldvaiak nagyobb ré-

sze) oldalán történt ez. Az egyáltalán nem meglepő, hogy az itt élők értettek a fegyverforgatáshoz, hiszen határvidéken éltek és fontos hágókat védtek, és abban sem láthatunk semmi rendkívülit, hogy az itt szerveződött haderő török felügyelet alatt állt, és híd- és útpítési, esetleg felderítési feladatokat kellett ellátnia. Ez az egyetlen előadás, amelyet valamilyen okból angolul publikáltak (a többinél a német nyelvű szöveg elején található egy rövid angol összefoglaló), illetve amely kívül esik a kötetnek a fülszövegben is hirdetett időbeli intervallumain. Ugyanakkor közlését azzal magyarázzák a szerkesztők, hogy a téma a „mozgalmas Közép-Európa” egyik fontos jellemzőjét, a térségnek a környező nagyhatalmak közötti ütközőzóna-szerepét mutatja be.

Úgy tűnik, hogy a lehetséges válogatási szempontok közül a kötetben — persze, más tanulmánygyűjteményekhez hasonlóan — kettő érvényesült: lehetőleg minden panel képviseltesse magát, amennyiben a szerző határidőre leadja az előadás írásos változatát. Ilyen módon jó néhány érdekes témával csak a tanácskozáson ismerkedhettek meg az érdeklődők, pedig örömmel olvastunk volna az 1920-as évek bécsi magyar emigrációjának sajtójáról, a kelet-európai múltfeldolgozási kísérletek 1989 utáni helyzetéről, vagy a szocialista korszak zenei fesztiváljairól is. Ugyanakkor a térség valóban mozgalmas kulturális és politikai történetét bemutató előadások tematikus blokkjai helyére a kötetben az alapvetően kronologikus, a múlt század Közép-Európájának történéseit lefedő rend lépett, de a sokszínű anyag a szerzők fiatalos lendületének és az izgalmas, sokszor kevésbé kutatott témáknak köszönhetően megőrizte dinamikáját.

Amennyiben a recenzió feladatát a kritikus szemmel megírt könyvismertetésben látjuk, akkor — a korábban jelzett észrevételeken túl — a főleg a lábjegyzetekenél előforduló tipográfiai egyenetlenségek és a nem csupán a fáradt szemnek megerőltető betűméret mellett — azt kell megjegyeznünk, hogy leginkább az emigráció/remigráció, a kelet-közép-európai szocializmus mindennapjait idéző írások kelthették és kelthetik fel a hazai publikum érdeklődését. Egyrészt azért, mert napjainkban is jelenlévő, azokat befolyásoló két kérdéskörrel van szó, másrészt talán ezeken az előadásokon érződik leginkább a disszertációk magas készütségi foka, illetve átgondoltsága. Persze, ez a szubjektív vélekedés sem feledtetheti az a tény, hogy az Andrassy Egyetemen, négy ország fiatal tudósainak bevonásával folyó Közép-Európa-kutatások — és így a kötetben lévő egyéb referátumok is — kiemelt figyelmet érdemelnek.

Fiziker Róbert

HISTÓRIA MEZEJÉN. A 19. SZÁZAD EMLÉKEZETE

Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére

Szerkesztette: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya

Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2011. 303 o.

Pajkossy Gábor, vagy ahogyan egyetemi hallgatóként megtiszteltetésként szólítottuk „Pajkossy Tanár Úr”, nemcsak az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Új és Jelenkori Történeti Tanszékének neves oktatója, hanem a 19. századi magyar történettudomány, ezen belül kiemelten a politika-, társadalom-, gazdaság és eszmetörténetének kiemelkedő művelője. A közel négy évtizedes szakmai pályafutása során történész generációk sorát nevelte „Pajkossy Tanár Úr”, akinek sokszor „szőrözésnek” tűnő alaposágát és precizitását egyetemi hallgatóként nehezen tudtuk elfogadni, ellenben annál jobban megtanultuk értékelni a későbbi szakmai pályafutásunk során. Mert a közelmúltban hatvanadik születésnapját ünneplő Pajkossy Gábor nem egyszerűen előadásokat, vagy szemináriumokat tartott számunkra, hanem megtanított a história szeretetére, a forráskritikára és a tanulmányírás módszertanára. Mindezek alapján nagyon szép gesztusnak tartom, hogy kollégái, pályatársai és tanítványai egy emlékkötettel tisztelték meg életének jubileuma alkalmából.

A „História mezején. A 19. század emlékezete” című kötet nem egy klasszikus, az ünnepeltet méltató és tanulmányok halmazát felsorakoztató mű. A kötet szerkesztői egy tudatos, Pajkossy Gábor szakmai pályafutásához és kutatási témáihoz szervesen illeszkedő tematika alapján rendszerezték a megjelentetett stúdiumokat.